

**DE BSO
NATUURLIJK!
HANDREIKING**

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING	3
HOOFDSTUK 1	4
Het belang van natuurbeleving in de buitenschoolse opvang	
* De visie van de 'groene' pedagogen	
• Natuurbeleving in de opvoedingsdoelen van de kinderopvang	
HOOFDSTUK 2	7
Verankering van natuurbeleving in het pedagogisch beleid	
• Onveilige situaties en aanvaardbare risico's	
HOOFDSTUK 3	8
De vormgeving van natuurbeleving	
• De houding van pedagogisch medewerkers	
• Een uitdagende, groene omgeving	
• De betrokkenheid van ouders en kinderen	
HOOFDSTUK 4	10
Omgaan met risico's bij natuurbeleving	
• Veiligheid	
• Hygiëne	
• Ethiek	
• Conflicten onderling	
HOOFDSTUK 5	12
Stappenplan om met natuurbeleving aan de slag te gaan	
BIJLAGE	14
Bijlage 1 Argumenten die voor natuurbeleving pleiten	
Bijlage 2 Websites om verder te lezen	

INLEIDING

Natuurbeleving in de buitenschoolse opvang vergroot het plezier van kinderen en stimuleert een gezonde ontwikkeling. Het draagt daarmee bij aan de kwaliteit van de kinderopvang. Buitenschoolse opvang is de laatste jaren sterk in beweging. De sector heeft een grote groei doorgemaakt. Ook wordt er meer gekeken naar de kwaliteit. Er is inmiddels een pedagogisch kader voor 0- tot 4-jarigen ontwikkeld. De kinderopvang is het niveau van het 'bezighouden' van kinderen duidelijk aan het ontstijgen, onder andere met activiteiten op het gebied van cultuur, sport en natuur.

Cultuur en sport passen relatief gemakkelijk in de belevingswereld van de mensen in de kinderopvang. Natuur wordt echter door velen beschouwd als een 'vreemde eend in de bijt'. Ook ouders zien natuur lang niet altijd als een volwaardig of nuttig onderdeel van het programma en dat terwijl natuuractiviteiten duidelijk een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van kinderen. De activiteiten bereiden hen beter voor om later op een bewuste manier met de natuur om te gaan.

Om natuurbeleving in de buitenschoolse opvang te stimuleren zijn JSO en Veldwerk Nederland het project de BSO Natuurlijk! gestart. Ze werken hierbij samen met Stichting H3O, Kinderopvang Zon, Kern Kinderopvang Zoetermeer en SKL Kinderopvang.

De BSO Natuurlijk! wil bijdragen aan kwaliteitsverbetering van de buitenschoolse opvang door natuur een vaste plek te geven in het pedagogisch beleid, de deskundigheidsbevordering en de dagelijkse praktijk van de buitenschoolse opvang. Via een studiereis, een werkconferentie en training en opleiding van locatiehoofden en pedagogisch medewerkers van BSO-instellingen is een samenhangend pakket aan visie, beleid en activiteiten ontwikkeld.

Voor het uitvoerend personeel bestaan er al trainingen om praktisch aan de slag te gaan met natuur via activiteiten, materialen en het inrichten van de eigen omgeving. Voor het management echter is informatie waarmee zij op beleidsniveau hun organisatie structuur kunnen geven op het gebied van natuur, veel moeilijker te vinden. Het project de BSO Natuurlijk! richt zich met name op deze doelgroep.

Deze publicatie is een handreiking voor iedereen die natuur in zijn of haar organisatie wil implementeren. De inhoud sluit aan bij de training die we in het kader van de BSO Natuurlijk! ontwikkeld hebben. Bij het ontwikkelen van handreiking en training heeft een klankbordgroep uit het werkveld (Stichting H3O, Kinderopvang Zon, Kern Kinderopvang Zoetermeer en SKL Kinderopvang) de nodige input geleverd.

HOOFDSTUK 1

Het belang van natuurbeleving in de buitenschoolse opvang

Nederlandse kinderen komen steeds minder in de natuur. Uit CBS-onderzoek blijkt dat ongeveer 55 procent van de kinderen (bijna) nooit in de natuur komt. Met name kinderen in (multiculturele) achterstandswijken in de grote steden lijken structureel buiten de boot te vallen als het gaat om mogelijkheden om de natuur te beleven. Ook blijkt dat buiten spelen niet langer de belangrijkste naschoolse activiteit is. Bijna 40 procent van de vier- tot twaalfjarigen kijkt een half tot een heel uur tv per dag. Nog eens 40 procent kijkt zelfs één tot twee uur per dag. Bij oudere kinderen spelen computers en games een steeds belangrijker rol.

Het ontbreken van contact met natuur is een gemis vanwege de positieve effecten van natuur op een gezonde lichamelijke, psychosociale en geestelijke ontwikkeling. Dit is inmiddels ook wetenschappelijk bewezen. Recent onderzoek van de Gezondheidsraad en de Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek maakt duidelijk dat de afwezigheid van 'groen' kan leiden tot gezondheidsklachten als obesitas en zelfs ADHD¹.

De maatschappelijke aandacht voor vraagstukken rond natuur en natuurbeheer zijn ook voor BSO-instellingen relevant vanwege het groeiende bewustzijn over de maatschappelijke rol van de buitenschoolse opvang.

Er zijn gelukkig allerlei voorbeelden te vinden hoe BSO-instellingen natuurgerichte activiteiten aan jongeren aanbieden.

Er is echter weinig bekend over de vraag hoe je vanuit een pedagogische visie en pedagogisch beleid binnen de buitenschoolse opvang dit soort activiteiten verantwoord vormgeeft, rekening houdend met kwaliteit, veiligheid en hygiëne. Het project de BSO Natuurlijk! wil beslissers en beleidsmakers betrekken bij het ontwikkelen van visie daarop.

Een ouder zei: 'Natuur en kind zouden in het kader van opvoeden en opgroeien onlosmakelijk moeten zijn. Fijn dat hier juist in de buitenschoolse opvang specifiek de aandacht naar uitgaat. Vanuit school lekker naar buiten en dus niet weer naar binnen'.

Planten en dieren vormen binnen de buitenschoolse opvang de beste 'toegangspoort' tot de natuur. Het gaat niet alleen om educatieve activiteiten in de natuur, maar bijvoorbeeld ook om de kansen die sportieve activiteiten in de natuur bieden voor de motorische en sociaal-emotionele ontwikkeling van jongeren. En daarvan afgeleid: de gezondheidsbevorderende effecten van dergelijke activiteiten.

Natuuractiviteiten bevorderen de band met de eigen leefomgeving. Door samen buitenactiviteiten te doen worden sociale en maatschappelijke competenties van kinderen bevorderd. Jongeren vinden activiteiten in de natuur duidelijk een aanvulling op het reguliere aanbod van de buitenschoolse opvang door het uitdagende karakter en het appèl op het verkennen en verleggen van de eigen grenzen.

DE VISIE VAN DE 'GROENE' PEDAGOGEN

Al heel lang zien pedagogen de waarde van een natuurlijke omgeving voor de ontwikkeling van kinderen. Een aantal 'groene' pedagogen heeft de eigen ervaringen van kinderen en het werken met natuurlijke materialen als uitgangspunten voor hun pedagogiek gekozen. Denk hier aan pedagogen als Rudolf Steiner, Celestin Freinet, Janusz Korczak, Loris Malaguzzi (Reggio-pedagogiek) en Howard Gardner. Ze hechtten belang aan de eigen ervaringen van kinderen, het directe contact met de natuur en de actieve, ontdekkende houding van kinderen.

In de visie van deze pedagogen staat het hele kind centraal. Hoofdelementen zijn het denken van kinderen, hun handelen en gevoelens en de daarbij horende emoties. De centrale gedachte is dat kinderen leren door ontdekken.

Opgroeien in een natuurlijke omgeving houdt in dat kinderen direct in contact zijn met de natuur. In de natuur is van alles te beleven. Kinderen doen er directe ervaringen op. Ze ruiken de geur van vers gemaaid gras, ze voelen hooi dat onder je voeten prikkelt, ze vinden het heerlijk om door modderplasjes te stampen... Het zijn allemaal ervaringen die kinderen voorbereiden op het latere leven en die van cruciaal belang zijn in de opvoeding van kinderen.

- *Rudolf Steiner* stelt de natuur centraal in zijn pedagogiek. Om zich te kunnen ontwikkelen heeft het kind de natuur nodig. Vooral de ontwikkeling van hun gevoelens en de creatieve vorming krijgen de nadruk. Pas als deze basis voldoende stevig is, kunnen kinderen zich verstandelijk ontwikkelen, stelt Steiner. Contact met de geuren en kleuren van de natuur geeft kinderen de nodige basiservaringen.
- Bij *Celestin Freinet* staat het 'echte' leven centraal. De kern van zijn pedagogiek is de realiteit dichtbij te halen en kinderen zich met de echte dingen van het leven te laten bezighouden. Het zelf op verkenning gaan op de boerderij, zelf onderzoeken waar onze melk vandaan komt, kijken hoe een kalf geboren wordt enzovoort. Het zijn allemaal ervaringen van het leven. aldus Freinet.
- *Janusz Korczak* stelt niet zozeer de natuurlijke omgeving centraal, maar hij benadrukt het recht van kinderen om zelf te experimenteren. Door zelf te experimenteren leren kinderen hun eigen mogelijkheden ontdekken en hun zelfstandigheid ontwikkelen. De natuurlijke omgeving biedt volgens Korczak uitstekende mogelijkheden om dit te kunnen verwezenlijken.
- In de Reggio-pedagogiek van *Loris Malaguzzi* is het experimenteren één van de uitgangspunten. Door zelf te onderzoeken en te experimenteren wordt de zelfstandigheid van kinderen gestimuleerd. In deze pedagogiek zorgt de leiding ervoor dat kinderen tot onderzoek worden uitgedaagd. juist het gebruik van de zintuigen stimuleert de geestelijke ontwikkeling van kinderen.
- De psycholoog *Howard Gardner* heeft onderzoek gedaan hoe mensen leren en ontdekken. Een van die manieren is wat Gardner de naturalistische leerstijl noemt. Bij kinderen kun je dit herkennen doordat zij gefascineerd zijn door de natuur, snel planten en dieren herkennen, goed contact met dieren hebben, zien dat er iets in de natuur veranderd. Direct contact met de natuur kan er voor deze kinderen toe bijdragen dat zij zich optimaler ontwikkelen.

De publicatie Groene Pedagogiek van JSO stelt: 'De aanwezigheid van een veelheid aan indrukken, materialen en dieren geven kinderen een veelheid aan middelen om echte ervaringen op te doen. Ten opzichte van kinderopvang in een niet natuurlijke omgeving liggen hier voor kinderen aanvullende ontdekkingskansen.'²

NATUURBELEVING IN DE OPVOEDINGSDOELEN VAN DE KINDEROPVANG

Voor de pedagogische onderbouwing van het belang van natuurbeleving is in het project De BSO Natuurlijk! aansluiting gezocht bij de opvoedingsdoelen voor de kinderopvang van prof. J.M.A. Riksen-Walraven e.a.³. Prof. Riksen stelt onder andere dat het opvoedingsdoel 'ervaren van emotionele veiligheid' wat haar betreft aan de basis van de opvoeding moet liggen. Een kind dat zich niet veilig voelt, is niet in staat om indrukken en ervaringen op te nemen. Vervolgens formuleert ze vier opvoedingsdoelen voor de opvang van kinderen in de leeftijd tot en met twaalf jaar.

• Gevoel van emotionele veiligheid bieden

Het bieden van een gevoel van veiligheid is de meest basale pedagogische doelstelling voor alle vormen van kinderopvang. Er zijn drie bronnen van veiligheid te onderscheiden:

- *Vaste en sensitieve verzorgers*
De beschikbaarheid van sensitief reagerende opvoeders in de eerste levensjaren blijkt bevorderlijk voor de veerkracht van kinderen, ook op de langere termijn.
- *Aanwezigheid van bekende leeftijdsgenoten*
In een vertrouwde groep kunnen kinderen gevoelens van verbondenheid en sociale verantwoordelijkheid ontwikkelen.
- *Inrichting van de omgeving*
De inrichting van een ruimte kan een bijdrage leveren aan een gevoel van geborgenheid. Aandachtspunten zijn akoestiek, licht, kleur en indeling van de ruimte. Een speels ingerichte groene tuin biedt spontane mogelijkheden tot natuurbeleving.

- **Gelegenheid bieden tot het ontwikkelen van persoonlijke competenties**

Met het begrip persoonlijke competentie worden persoonskenmerken als veerkracht, zelfstandigheid en zelfvertrouwen, flexibiliteit en creativiteit bedoeld. Kenmerken als deze stellen een kind in staat allerlei problemen adequaat aan te pakken en zich aan te passen aan veranderende omstandigheden. Bij jonge kinderen zijn exploratie en spel de belangrijkste middelen om greep te krijgen op hun omgeving. Deze kunnen worden bevorderd door:

- *Inrichting van de ruimte en aanbod van materialen en activiteiten*
De inrichting moet zo zijn dat een kind zich veilig voelt en met aan de leeftijd aangepast materiaal kan spelen. Een gevarieerde tuin biedt de meeste uitdaging, denk onder andere aan 'natuurlijke' klimmogelijkheden.
- *Vaardigheden van leidsters in het uitlokken en begeleiden van spel*
Leidsters scheppen condities voor spel door een aanbod van materialen en activiteiten dat aansluit bij het ontwikkelingsniveau en de interesse van een kind. Belangrijk daarbij is dat ze de kinderen het initiatief niet uit handen nemen.
- *Aanwezigheid van bekende leeftijdsgenoten*
Goede relaties met leeftijdsgenoten bevorderen de kwaliteit van hun uitwisselingen en van hun spel. Het streven naar een zo groot mogelijke stabiliteit bij het samenstellen van groepen verdient prioriteit.

- **Gelegenheid bieden tot het ontwikkelen van sociale competenties**

Het begrip 'sociale competentie' omvat sociale kennis en vaardigheden, zoals zich in een ander kunnen verplaatsen, kunnen communiceren, samenwerken, anderen helpen, conflicten voorkomen en oplossen, het ontwikkelen van sociale verantwoordelijkheid. De interactie met leeftijdsgenoten, het deel zijn van een groep en het deelnemen aan groepsgebeurtenissen bieden kinderen een leefomgeving voor het opdoen van sociale competenties. Het geeft kinderen de kans zich te ontwikkelen tot evenwichtige personen die goed in de samenleving kunnen functioneren.

- **Kans bieden op socialisatie**

Socialisatie wil zeggen dat een kind zich de waarden en normen, de 'cultuur' van een samenleving eigen maakt. Kinderopvang biedt een bredere samenleving dan het gezin. Kinderen komen er in aanraking met andere aspecten van de cultuur en de diversiteit die onze samenleving kenmerkt. In aanvulling op de socialisatie in het gezin biedt de groepssetting in de kinderopvang geheel eigen mogelijkheden tot socialisatie en cultuuroverdracht.

De visie van de BSO Natuurlijk! is dat natuurbeleving kan bijdragen aan de vier genoemde opvoedingsdoelen. Daarmee onderschrijven we de mening van het Kohnstamm Instituut⁴. De eerste levensjaren van kinderen zijn belangrijk voor hun verdere ontwikkeling. De ervaringen in deze eerste jaren bepalen hun kijk op de wereld, hoe ze met anderen omgaan en hun gevoel van zelfvertrouwen. Natuurbeleving speelt daarbij een onmisbare rol. Volgens de BSO Natuurlijk! draagt natuurbeleving bij aan de verschillende ontwikkelingsaspecten van kinderen: motorisch, sociaal-emotioneel, zintuiglijk, cognitief, gezondheid, morele ontwikkeling en welbevinden.

- 1) Gezondheidsraad en Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek (2004). *Natuur en gezondheid. Invloed van natuur op sociaal, psychisch en lichamelijk welbevinden*. Publicatie nr. 2004/09. Den Haag: Gezondheidsraad en RMNO.
- 2) Uit: JSO (2006). *Groene pedagogiek. Pedagogische argumenten voor kinderopvang in een natuurlijke omgeving*. Gouda: JSO
- 3) Bron: Riksen-Walraven, J.M.A. (2004). *Pedagogische kwaliteit in de kinderopvang: doelstellingen en kwaliteitscriteria*. In M.H. van IJendoorn, L.W.C. Tavecchio & J.M.A. Riksen-Walraven (Red.), *De kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang* (pp.100-123). Amsterdam: Boom.
- 4) Zie tekst in *deelnemersmap bij de training*. De tekst is geschreven door Marianne Boogaard, Kohnstamm Instituut, UvA (MBoogaard@kohnstamm.uva.nl) n.a.v. van haar presentatie op 19 november 2009 tijdens de studiedag van JSO en Veldwerk Nederland.

HOOFDSTUK 2

Verankering van natuurbeleving in het pedagogisch beleid

In hoeverre is de natuurbeleving reeds verankerd in het pedagogisch beleid van BSO-instellingen? In het voortraject van de BSO Natuurlijk! is een random selectie gemaakt van een aantal pedagogische beleidsplannen uit de kinderopvang. Uit de analyse blijkt dat verschillende instellingen weliswaar in hun werk- of beleidsplan met het begrip natuur werken, maar dat er geen sprake is van een eenduidig pedagogisch beleidsplan.

Voor een succesvolle toepassing van natuur is het in elk geval van belang dat natuurbeleving een plek krijgt in alle beleidsonderdelen van een instelling. Dit maakt een gestructureerde en brede uitwerking in de dagelijkse praktijk mogelijk. De verschillende onderdelen van zo'n beleid zijn in dit hoofdstuk aangegeven.

• Pedagogisch beleid en werkplan

In het pedagogisch beleid staan de uitgangspunten en keuzes ten aanzien van natuurbeleving beschreven. In dit document komt aan bod hoe de organisatie aankijkt tegen veiligheid, risico's en hygiëne. Maar ook is er aandacht voor de hoeveelheid tijd die buiten wordt doorgebracht en de vrijheid van kinderen daarbij.

Voor de pedagogische onderbouwing van het belang van natuurbeleving voor kinderen heeft de BSO Natuurlijk! gekozen voor de opvoedingsdoelen voor de kinderopvang van prof. Riksen, zoals die in het vorige hoofdstuk aan de orde waren.⁵

• Personeelsbeleid

De houding en vaardigheden van pedagogisch medewerkers zijn cruciaal voor natuurbeleving. Dit maakt scholing van de medewerkers van essentieel belang. Denk hier aan vaardigheden als een natuurbewuste houding waar ze de kinderen in kunnen meenemen, het kindvolgend werken en vaardigheden op het gebied van het organiseren en uitvoeren van natuuractiviteiten. Deskundige medewerkers kunnen ook vragen van ouders beantwoorden en eventuele misverstanden wegnemen.

• Financieel beleid

Natuurbeleving in de buitenschoolse opvang brengt specifieke kosten met zich mee. Denk aan de inrichting van de buitenruimte en ondersteunende materialen. Ook de kleding van medewerkers en kinderen, de scholing van medewerkers en de organisatie van ouderavonden kunnen extra kosten met zich meebrengen. In een meerjarenbegroting kan tijdig worden geanticipeerd op te verwachten uitgaven om te voorkomen dat natuurbeleving een sluitpost wordt.

• Risico-inventarisatie

BSO-instellingen zijn zelf verantwoordelijk voor het beleid rond veiligheid en gezondheid. Ze zijn verplicht jaarlijks een Risico-Inventarisatie en -Evaluatie (RIE) uit te voeren op het gebied van veiligheid en gezondheid.

tra mogen daarvan afwijken, mits ze er bewust voor kiezen, hun aanpak met argumenten op papier onderbouwen en de verantwoordelijkheid nemen voor mogelijke consequenties. Plaatselijk heeft de GGD een inspecterende rol, onder andere om te kijken of de RIE juist uitgevoerd worden en zich geen onaanvaardbaar onveilige situaties voordoen.

In het project de BSO Natuurlijk! hebben we een aantal leidinggevenden en pedagogisch medewerkers geconfronteerd met de vraag hoe je omgaat met de normen over veiligheid en eigen verantwoordelijkheid uit de wet- en regelgeving. Ook vroegen we hoe je kinderen leert omgaan met risicovolle speelsituaties, zoals het bouwen van hutten met planken en spijkers en bij jonge kinderen het gebruiken van drinkbekers in plaats van plastic tuimelbeker. Hoe leer je kinderen omgaan met gevaar en tegenslag? Is het nodig om alle risico's uit te bannen? Zijn ze wel uit te bannen? Hoe verhoudt zich de behoefte van kinderen aan veiligheid tot hun behoefte aan uitdaging? Thuis komen ze toch ook met gevaren in aanraking? Een algemeen gedeelde mening is dat BSO-instellingen zelf moeten kunnen uitmaken welke risico's ze aanvaardbaar vinden. Belangrijk daarbij is uiteraard wel dat zo'n opvatting goed onderbouwd is.

Josine van den Bogaard van de GGD Rotterdam Rijnmond legde onlangs tijdens een debat⁶ uit wat de taken van haar organisatie op dit gebied zijn: 'Als dienst inspecteren we of kinderdagverblijven voldoen aan de wettelijke eisen.

We letten erop of zo'n kinderdagverblijf een gezonde ontwikkeling van kinderen mogelijk maakt, onder andere doordat ze voldoende worden uitgedaagd om te groeien. Veel medewerkers van kinderdagverblijven denken dat veel niet mag van de GGD, maar dat beeld klopt niet. Het is juist de bedoeling dat ze zelf over veiligheid nadenken en risico's inschatten. Wij zien veiligheid als duurzame veiligheid: niet alles op korte termijn veilig maken, maar kinderen leren omgaan met risico's.'

ONVEILIGE SITUATIES EN AANVAARDBARE RISICO'S

Doel van een risico-inventarisatie is een aanvaardbaar veilige omgeving voor kinderen te creëren. Onder andere in samenwerking met de brancheorganisaties en de belangenvereniging van ouders *BOink* zijn beleidsregels opgesteld. Kinderen-

5) Bron: Riksen-Walraven, J.M.A. (2004). *Pedagogische kwaliteit in de kinderopvang: doelstellingen en kwaliteitscriteria*. In M.H. van IJendoorn, L.W.C. Tavecchio & J.M.A. Riksen-Walraven (Red.), *De kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang* (pp.100-123). Amsterdam: Boom.

6) 'Scharrelkinderen of ophokkoters? Over de balans tussen vrijheid en veiligheid in de opvoeding van kinderen' d.d. 14 november 2009, georganiseerd door BBMP, Kinderopvang Humanitas, Het Kinderopvangfonds en De Rode Hoed.

HOOFDSTUK 3

De vormgeving van natuurbeleving

Bij het vormgeven van natuurbeleving in de buitenschoolse opvang zijn verschillende voorwaarden van belang. In het project de BSO Natuurlijk! hanteren we drie voorwaarden bij de vormgeving van natuurbeleving: een actieve, open en positieve houding van pedagogisch medewerkers, een uitdagende groene omgeving en de betrokkenheid van ouders (en kinderen). Om natuurbeleving in een BSO-instelling een optimale plek te geven, zullen deze drie voorwaarden in samenhang met elkaar een plek moeten krijgen in het beleid van de organisatie.

DE HOUDING VAN PEDAGOGISCH MEDEWERKERS

Pedagogisch medewerkers spelen een cruciale rol bij het vormgeven van natuurbeleving. Belangrijk is dat zij kindvolgend werken, een actieve, positieve en open houding hebben en dat ze kinderen de ruimte geven. Hierbij is van belang dat ze de mogelijkheden van de fysieke omgeving voor de ontwikkeling van kinderen kennen en kunnen benutten.

Voor het goed begeleiden van kinderen in hun natuurbeleving is het belangrijk dat medewerkers aansluiten bij dat wat het kind raakt en beweegt. Vanuit een gerichte waarneming besluiten ze of en welke interventie ze eventueel plegen. Een actieve houding betekent dat pedagogisch medewerkers oog hebben voor de ontdekkingen en het spel van de kinderen. Een positieve houding stimuleert kinderen om zelf te gaan ontdekken in plaats van zich wat afzijdig te houden omdat beestjes 'eng' zijn... Medewerkers moeten kinderen zoveel mogelijk volgen in hun belangstelling voor de natuur en hen nieuwe, aanvullende, uitdagende activiteiten aanbieden.

Goede begeleiding houdt in dat medewerkers kinderen de ruimte geven. Ze beschermen kinderen, maar grijpen alleen in als er écht gevaar dreigt. Zij durven kinderen ook los te laten. In een gevarieerde, natuurlijke tuin zijn niet alle kinderen in het directe zicht van de medewerkers. Kinderen ervaren hierdoor meer vrijheid. Het spel van de kinderen in een dergelijke tuin is doorgaans geconcentreerder. Er vinden minder conflicten plaats.

Niet iedere pedagogisch medewerker kan enthousiast reageren op de vondsten van kinderen... Loop daarom ook eens met zijn tweeën als je moeite hebt met spinnen in de herfst. Vraag kinderen een naam te verzinnen voor het diertje dat ze niet kennen in plaats van de naam zelf te noemen. En als het kind vraagt hoeveel poten een dier heeft, laat het kind de poten dan zelf tellen.

Voor training en ondersteuning van pedagogisch medewerkers bestaan er verschillende workshops en trainingen. Zie voor meer informatie www.kindvannature.nl.

EEN UITDAGENDE, GROENE OMGEVING

Voor natuurbeleving is een uitdagende, groene buitenruimte een voorwaarde. Natuurbeleving heeft ook gevolgen voor de binnenruimte waar meubilair en materialen natuurbeleving kunnen stimuleren.

INRICHTING BUITENRUIMTE

Denk bij het inrichten van de buitenruimte aan een aantal kenmerken.

- De tuin hoort in de eerste plaats een plek te zijn waar gespeeld, beleefd en ontdekt kan worden. Maak een gevarieerde doe- en ontdektuin.
- Zorg ervoor dat in de tuin de verschillende zintuigen worden geprikkeld. Denk bijvoorbeeld aan ruisende bladeren (gehoor), ruwe en gladde bladeren (tast) en verschillende kleuren en geuren van bloemen. In de tuin horen ook eetbare planten, eventueel in een moestuintje.
- Denk in de tuin aan het contact met de elementen water, aarde en lucht. In de tuin zijn niet alleen droge, maar ook natte plekken. Kinderen moeten met water en zand kunnen spelen. Ze moeten kunnen zien hoe het water in de grond wegzakt.
- Natuurlijke processen krijgen de ruimte. Kinderen komen in aanraking met vallende bladeren, paddenstoelen en rottend hout. Natuurlijke processen veranderen het uitgangsbeeld van de tuin.
- De tuin heeft een overdekt gedeelte waar kinderen kunnen spelen, eten en drinken bij felle zon en bij regen.
- De tuin hoeft niet mooi te zijn. De tuin verandert door het spel van kinderen. Op sommige plaatsen ontstaan looproutes waar het gras nauwelijks meer wil groeien, terwijl op andere plaatsen grassen en planten juist goed tot ontwikkeling komen. Door het spel van kinderen verandert het beeld van de tuin. Het bouwen van hutjes, het slepen met takken en het plukken van bloemen zorgen voor een dynamisch geheel.
- Denk in de tuin ook aan verharding. Zorg voor een kraan bij de deur om de handen te kunnen wassen en laarzen schoon te spoelen.
- Herhaling en ritme van beplanting en materialen helpen het kind zich thuis te voelen in een wat grotere tuin. Ze zorgen voor herkenning, overzicht en het gevoel van veiligheid.

- Denk aan een visuele relatie tussen de binnen- en buitenruimte. Op deze manier wordt de drempel verlaagd om naar buiten te gaan. Praktisch voordeel is dat pedagogisch medewerkers zicht hebben op (een deel van) de tuin.
- Denk aan de mogelijkheid om in de tuin een konijn of kippen te houden of vissen in de vijver te doen. De pedagogisch medewerkers kunnen de dieren samen met de kinderen verzorgen.

Het aanleggen van een natuurbelevingstuin is een proces dat tijd vergt. Alleen al de voorbereiding kost veel tijd. De GGD kan in een vroeg stadium al meedenken over de plannen. Door een brede gezamenlijke aanpak ontstaat het benodigde draagvlak. De kosten van een natuurbelevingstuin zijn uiteraard erg afhankelijk van de situatie, de omvang, de eisen en de keus om ontwerp en aanleg al dan niet uit te besteden. In het algemeen ligt het accent van de kosten op arbeid en minder op de aanschaf van materialen.

- Mogelijk kan de gemeente bijdragen in de kosten van de aanleg van de tuin.
- Natuur- en milieueducatieorganisaties kunnen mogelijk helpen bij het vinden van financieringsbronnen.
- Wellicht is er bij de aanleg van de tuin samenwerking met een agrarisch opleidingscentrum mogelijk.

Het is belangrijk om al in een vroeg stadium na te denken over het beheer van de tuin en daar in financiële planning rekening mee te houden.

BINNENRUIMTE

Kinderen nemen de natuur graag mee naar binnen. Daarom is het goed binnen een ruimte te scheppen waar de vondsten van de kinderen kunnen worden onderzocht en geëxposeerd. Dit kan heel eenvoudig een tafel zijn die speciaal voor dat doel beschikbaar is.

Ondersteunende materialen als loeppotjes, zoekkaarten en een stereomicroscop moeten in de buurt van de tafel een plekje krijgen. Deze materialen dagen kinderen uit om zelf de natuur te gaan beleven. Tegelijkertijd kunnen ze een rol vervullen bij het introduceren, verdiepen of verwerken van bepaalde onderwerpen.

DE BETROKKENHEID VAN OUDERS EN KINDEREN

Nog lang niet alle ouders zijn het ermee eens dat hun kinderen met vieze kleren thuiskomen of dat ze hun vingers prikken aan braamstruiken. Het verdient dan ook aanbeveling om de dilemma's van natuurbeleving goed met de ouders te bespreken. Ouders die positief staan ten opzichte van natuurbeleving, kunnen op verschillende manieren een bijdrage leveren. Actief kunnen ze helpen bij het aanleggen en onderhouden van een natuurlijke tuin. Sommige ouders beschikken over een relevant netwerk of zijn zelf deskundig. Ook kunnen ouders stimulerend werken voor de pedagogisch medewerkers door hun positieve reacties op de verhalen van en over hun kinderen.

Als een BSO-instelling natuurbeleving in het pedagogisch beleid opneemt, weten ouders waar ze aan toe zijn. In intakegesprekken met de nieuwe ouders hoort natuurbeleving een onderwerp te zijn. Er is instemming van de ouders nodig over de specifieke manier waarop een instelling natuurbeleving in de praktijk vorm geeft. Het kan zijn dat er veel tijd buiten wordt doorgebracht en dat er ook regelmatig buiten wordt gegeten. Om de betrokkenheid van ouders te vergroten is het aan te bevelen om natuurbeleving op ouderavonden regelmatig aan de orde te stellen. Een informatieve bijeenkomst kan veel vragen beantwoorden, twijfels wegnemen en enthousiasme losmaken. Juist bij de start van zo'n traject is een speciale ouderavond bijzonder aan te raden. Betrek in elk geval de oudervertegenwoordiging in een vroeg stadium bij de plannen.

KINDERPARTICIPATIE

Micha de Winter schreef het boek *Kinderen als medeburger* om meer kinderp participatie in de samenleving te bepleiten. De mogelijkheden voor kinderen om actief mee te denken en invloed te hebben op hun eigen bestaan, zijn in de ogen van De Winter onmisbaar voor hun welzijn, gezondheid en ontwikkelingskansen. Kinderen moeten van jongs af aan vertrouwd gemaakt worden met participatie. De buitenschoolse opvang is bij uitstek een plaats waar kinderen ermee te maken kunnen krijgen. De opvang vindt immers plaats in de vrije tijd van de kinderen.

Kinderparticipatie dient een aantal pedagogische doelen:

- Participatie helpt kinderen om hun zelfvertrouwen te vergroten.
- Participatie stimuleert kinderen tot zelfstandig nadenken.
- Participatie daagt kinderen uit om met elkaar en met volwassenen van gedachten te wisselen en te onderhandelen.

De achtergronden over kinderp participatie in de buitenschoolse opvang zijn uitstekend beschreven in het boekje 'Geef ze de ruimte!' van het NIZW. Uit de ervaringen blijkt dat kinderen meer betrokken zijn bij hun buitenschoolse opvang, wanneer zij zelf invloed hebben op wat er op de opvang gebeurt.

**"BUITENSPELEN IN HET GROEN STIMULEERT
BEWEGING EN DRAAGT BIJ AAN DE FYSIEKE,
MENTALE EN SOCIALE ONTWIKKELING
VAN KINDEREN."**

HOOFDSTUK 4

Omgaan met risico's bij natuurbeleving

Natuurbeleving kan dilemma's met zich meebrengen. Is het wel verstandig om kinderen op boomstammen te laten klimmen met het risico dat ze eraf vallen? Of om de brandnetels in de tuin te laten staan? De kans op gevaar lijkt gegrond, maar het tegendeel blijkt eerder waar te zijn. Mits goed begeleid draagt natuurbeleving juist bij aan het voorkómen van ongelukken. Kinderen leren van jongs af omgaan met risico's en oefenen de daarvoor noodzakelijk motorische vaardigheden.

Het is belangrijk om alle mogelijke dilemma's in kaart te brengen en van tevoren aan te geven hoe een BSO-instelling met risico's omgaat. Belangrijk uitgangspunt is het principe van de aanvaardbare risico's. De organisatie bepaalt de grenzen waarbinnen de kinderen kunnen leren met risico's om te gaan.

VEILIGHEID

Kinderen worden in een natuurbelevingstuin uitgedaagd om zich op te trekken, te klauteren en om planten en dieren te ontdekken. Hierbij mogen kinderen vallen en zich bezeeren. Ook kunnen de kinderen in de tuin leren dat sommige planten stekels hebben. De BSO-instelling zorgt ervoor dat de valhoogtes aanvaardbaar zijn en dat er geen giftige planten in de tuin staan.

HYGIËNE

Zand en water in de tuin geven aanleiding tot spel. Kinderen en kleding blijven niet schoon. Kinderen mógen vies worden in de tuin. De BSO-instelling hanteert duidelijke regels bij het wassen van de kinderen en het aantrekken van schone of droge kleding.

ETHIEK

Kinderen plukken graag gras, blaadjes, takjes en bloemen. Ze leren ervan, maar het kan voor de tuin nadelig zijn. Ook het naar 'kriebeldiertjes' kijken en ze onderzoeken leert kinderen veel over de natuur. Lang niet alle dieren overleven zo'n onderzoek... Van belang is de intentie van het kind. Het incidenteel sneuvelen van een mier of een pissebed is iets anders dan het bewust doodtrappen van alle slakken in de tuin. Ook hier zullen de pedagogisch medewerkers de grenzen moeten bepalen.

CONFLICTEN ONDERLING

Het is goed als kinderen binnen veilige grenzen zoveel mogelijk losgelaten worden. In een gevarieerde natuurlijke tuin zijn oudere kinderen niet altijd binnen zichtafstand van de medewerkers. Eventuele onderlinge conflicten zullen de kinderen dus eerder zelf moeten oplossen. Doorgaans zijn er in dit soort situaties overigens minder conflicten dan gewoonlijk doordat kinderen geconcentreerder in de tuin spelen en er een rustige sfeer heerst.

HOOFDSTUK 5

Stappenplan om met natuurbeleving aan de slag te gaan

In dit laatste hoofdstuk vindt u in negen stappen aangegeven hoe een BSO-instelling de introductie van het thema natuur kan verzorgen. Het plan is ontwikkeld door adviesbureau Cailin Partners en Veldwerk Nederland op basis van eigen ervaringen met introducties die ze in een aantal projecten opgedaan hebben.

STAP 1

Het formuleren van een visie op natuurbeleving in de eigen organisatie

In eerste instantie gaat het om het erkennen en benoemen van het belang van de natuur voor de ontwikkeling en het plezier van de kinderen. Daarnaast geeft de visie de uitgangspunten en keuzes van de organisatie weer.

De volgende vragen zijn hier van belang:

- Hoe ver gaat de instelling in de natuurbeleving?
- Wat is nodig? Wat gebeurt er op dit moment al? Wat kan verder versterkt worden?
- Hoe gaat de instelling om met uitdaging versus veiligheid? Wat zijn aanvaardbare risico's?
- Hoe kijkt de instelling aan tegen de hygiëne (vies worden van kinderen en hun kleding)?
- Hoe vaak gaan de kinderen naar buiten? Bij welk weer doen ze dat? In hoeverre mogen de kinderen zelf bepalen of ze naar buiten gaan?

STAP 2

Het uitwerken van de visie in het beleid

Om natuurbeleving een gestructureerde en brede uitwerking te geven dient het uitgewerkt te worden in alle beleidsonderdelen van de BSO-instelling:

- pedagogisch beleid;
- huisvestingsbeleid;
- personeelsbeleid;
- financieel beleid;
- werkplan (bijv. aanschaffen van kleding en materialen).

STAP 3

Het uitwerken van de visie in de praktijk

De volgende stap is het opstellen van een concreet plan van aanpak. Belangrijke onderdelen van het plan zijn:

- het aanpassen van de buitenruimte en de binnenruimte;
- het enthousiasmeren, trainen en ondersteunen van de pedagogisch medewerkers;
- communiceren met de ouders over de plannen.

STAP 4

Communiceren met de ouders over de plannen

Betrokkenheid van ouders is noodzakelijk om voldoende draagvlak voor natuurbeleving in de instelling te krijgen.

Daarnaast is betrokkenheid van ouders uiteraard ook onmisbaar bij simpele zaken als het meegeven van geschikte oude kleding, regenkleding, laarzen, enzovoort.

- Besteed al in het intakegesprek met nieuwe ouders aandacht aan natuurbeleving.
- Denk ook aan informatie op de website en tijdens ouderavonden.
- Maak gebruik van de mogelijkheid om ouders te betrekken bij ontwerp en aanleg van de buitenruimte.

STAP 5

Het aanpassen van de buitenruimte

Het aanpassen van de buitenruimte kunt u als volgt organiseren:

- Begin met een bezoek van pedagogisch medewerkers en management aan inspirerende locaties elders.
- Inventariseer wensen, ideeën en eisen van gebruikers en belanghebbenden. Denk hierbij aan pedagogisch medewerkers, management, ouders en kinderen.
- Stel de BSO-beleidskaders en de fysieke voorwaarden vast.
- Maak een eerste ontwerp van de nieuwe buitenruimte (*eventueel door een gespecialiseerd ontwerper, zie bijvoorbeeld www.wildeweelde.org*).
- Toets het ontwerp bij pedagogisch medewerkers, management en ouders.
- Maak een risicoanalyse en stel een risico-inventarisatie op.
- Organiseer een gesprek met de GGD om de plannen en de risico's te bespreken.
- Maak een definitief ontwerp.
- Presenteer het definitieve ontwerp aan pedagogisch medewerkers, management en ouders.
- Regel de aanleg van de buitenruimte. Betrek hier ook ouders en kinderen bij.
- Organiseer voor de pedagogisch medewerkers een workshop *gebruik en onderhoud van de tuin*.

STAP 6

Het aanpassen van de binnenruimte

Denk bij het aanpassen van de binnenruimte bijvoorbeeld aan een tafel of een ruimte om de 'natuurschatten', die de kinderen van buiten meenemen, te verzamelen en te exposeren. Denk verder aan plekken voor de laarsjes en het drogen van kleding. Open tuindeuren maken van de tuin het verlengde van de groepsruimte.

STAP 7

Het enthousiasmeren, trainen en ondersteunen van pedagogisch medewerkers

Conform van wat in Hoofdstuk 3 is aangegeven, staat de volgende aanpak van de pedagogisch medewerkers centraal:

- De medewerkers werken kind-volgend.
- De medewerkers hebben een actieve, open en positieve houding.
- De medewerkers geven de kinderen de ruimte.

Scholing kan plaatsvinden in de vorm van workshops, trainingen of coachingstrajecten (*Zie voor een overzicht van aanbieders bijvoorbeeld www.kindvannature.nl*)

Organiseer scholing bij voorkeur aan het begin van het traject. Begin met een onderdeel 'onderdompeling in de natuur'. Zo gaan de pedagogisch medewerkers positief en geïnspireerd het traject in.

STAP 8

Het contact leggen met een lokaal natuurnetwerk

Denk bij zo'n lokaal natuurnetwerk aan plaatselijke NME-organisaties, bezoekerscentra van bijvoorbeeld natuurorganisaties en (kinder)boerderijen. Bij welke organisatie kan een BSO-instelling iets halen op het gebied van ondersteuning? Begin met een brede verkenning om de kansrijke clubs op het spoor te komen. Verken de mogelijkheden in oriënterende gesprekken en maak eventueel afspraken over ondersteuning.

STAP 9

Het levend houden van de aandacht voor en invulling van natuurbeleving

Een uitstekend middel om de aandacht voor natuurbeleving levend te houden is om binnen de organisatie een 'natuurcoach' aan te wijzen of één of twee 'kartrekkers' per locatie. Denk ook aan de mogelijkheden van studiedagen en het regelmatig agenderen van natuurbeleving op het managementoverleg.

BIJLAGE 1

Argumenten die voor natuurbeleving pleiten

We stelden een lijst samen met allerlei argumenten die pleiten vóór natuurbeleving in de BSO. De lijst is te gebruiken als naslagwerk of in de communicatie met ouders of medewerkers over het belang van natuurbeleving.

- Drukke kinderen worden rustiger, teruggetrokken kinderen komen uit hun schulp.
- Kinderen leren problemen oplossen.
- Kinderen leren op anderen vertrouwen.
- Het zelfbeeld van kinderen verbetert. De natuur biedt kinderen allerlei mogelijkheden voor succeservaringen.
- Kinderen ontdekken andere talenten in zichzelf.
- Kinderen zien elkaar eens in een andere omgeving.
- Kinderen verbeteren hun communicatieve vaardigheden. Er is in de natuur veel aanleiding om met elkaar te praten.
- Kinderen krijgen meer zelfvertrouwen ('Ik kan de weg vinden in het bos, ook zonder straatnaambordjes').
- Kinderen leren samenwerken.
- Kinderen leren omgaan met risico's. Ze leren inschatten wat veilig is.
- Kinderen ontwikkelen een gevoel van veiligheid in de natuur.
- Buiten doen kinderen motivatie op om te leren.
- Kinderen voelen zich met de natuur verbonden.
- Kinderen vinden natuur gewoon leuk.
- Kinderen worden motorisch behendiger door het oefenen en bewegen.
- Kinderen hebben buiten meer ruimte om te bewegen.
- Kinderen ruiken, voelen en zien veel buiten.
- De kennis van kinderen over de natuur neemt toe. De natuur geeft ze aanleiding om informatie op te zoeken.
- Kinderen verbreden hun interesses en keuzes door de natuur.
- Het lange-termijngeheugen van kinderen wordt bevorderd door buiten te zijn.
- Natuur stimuleert de verwondering en fantasie van kinderen.
- Natuur leert kinderen een onderzoekende houding waar ze later als volwassenen nog steeds gebruik van maken.
- Kinderen leren zorgen voor planten en dieren.
- Kinderen ervaren thema's als leven en dood via de geboorte en sterfte van planten en dieren.
- Kinderen leren verantwoordelijkheid te nemen voor hun omgeving.

BIJLAGE 2

Websites om verder te lezen

www.kindvannature.nl

Kind van nature is een open netwerk voor natuurbeleving in de kinderopvang. Het is er voor iedereen die kinderen en natuur een warm hart toedraagt. Kind van Nature verenigt pedagogen, ontwerpers en mensen in de natuur- en milieueducatie. Het netwerk verbindt mensen en organisaties die kennis willen delen en van elkaar willen leren.

www.veldwerkwinkel.nl

De Veldwerkwinkel verkoopt ondersteunende natuureducatieve materialen o.a. voor kinderopvang en onderwijs. De winkel is onderdeel van de stichting Veldwerk Nederland.

www.jsso.nl

JSO is een expertisecentrum voor jeugd, samenleving en opvoeding. Op de website vindt u o.a. uitgebreide informatie over het project de BSO Natuurlijk! en de producten en diensten van het project.

www.springzaad.nl

Springzaad is een netwerk dat zich richt op het natuurrijker maken van schooltuinen, speelterreinen en andere plekken waar kinderen kunnen leren en recreëren.

www.wildeweelde.org

Wilde weelde is de vakvereniging van natuurvriendelijke ondernemers in het groen. U vindt op de site onder andere een databank met ontwerpers die gespecialiseerd zijn in ecologisch gericht tuinadvies.

www.groenendestad.nl/jeugd

Op de site Groen en de stad staan onderzoeken, publicaties en tal van inspirerende voorbeelden van projecten waar jeugd- en jongerenorganisaties en natuurorganisaties elkaar weten te vinden en de krachten bundelen om jeugd en natuur dichterbij elkaar te brengen.

www.buitenkans.eu

BuitenKans Participatieve Groenprojecten is een organisatie die natuurlijke speelruimtes ontwerpt samen met gebruikers.

www.worldforumfoundation.org/nature

Nature Action Collaborative for Children is een mondiaal netwerk voor pedagogen, ontwerpers en mensen in de natuur- en milieueducatie. Het netwerk richt zich op jonge kinderen en natuur. Nature Action organiseert working forums en maakt de nieuwsbrief Wonder. Werkt in Europa vanuit Nederland, Schotland en Denemarken.

www.janvanschaik.nl

De kunstenaar Jan van Schaik doet veel met wilgenhout, onder andere in de vorm van sculpturen. Ook houdt hij zich bezig met de aanleg van natuurspeelterreinen, o.a. voor de buitenschoolse opvang.

www.kindercaravan.nl

Kindercaravan is leverancier van mobiele ruimtes ('Pipowagens') voor o.a. buitenschoolse opvang die het buiten spelen van kinderen vorm willen geven.

www.natuurkids.nl

Natuurkids is een initiatief van de stichting Natuurleuk. Leverancier van Natuurdozen voor kinderopvang (2-12 jaar).

www.ecokids.nl

Het doel van de stichting Ecokids is het ondersteunen van lokale organisaties die kindermilieugroepen willen opzetten. Het Ecokids-programma is een educatief, buitenschools programma voor kinderen tussen de acht en twaalf jaar. Kinderen voeren projecten in hun eigen omgeving uit en leren al doende over natuur, milieu en duurzaamheid.

Deze publicatie is een handreiking voor iedereen die natuur in een BSO-organisatie wil implementeren en is een gezamenlijke uitgave van Stichting Veldwerk Nederland en JSO. Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van het voormalig ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

JSO expertisecentrum voor jeugd,
samenleving en opvoeding

Postbus 540
2800 AM Gouda
T 0182 547888
E info@jso.nl
www.jsso.nl/debso.natuurlijk

Stichting Veldwerk Nederland

Het Woldhuis 11
7325 WN Apeldoorn
T 055 3684010
E info@veldwerknederland.nl
www.veldwerknederland.nl

In samenwerking met: Stichting H3O • Kinderopvang Zon • Kern Kinderopvang Zoetermeer • SKL Kinderopvang